

ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΜΙΑΣ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑΣ ΠΟΥ ΣΥΝΘΕΤΕΙ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΝΕΙ ΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΤΑΛΥΤΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ (του Γιάννη Ζήση)

✘ *Μέχρι σήμερα, αναπτύχθηκε ένα ευρύτατο φάσμα κοσμοθεωρήσεων στην ιστορία της ανθρωπότητας.* Θα έλεγε κανείς ότι είμαστε αντιμέτωποι με ένα πλήθος, μια εναλλακτικότητα, έναν πλουραλισμό που δυσχεραίνει τη δυνατότητά μας να εντοπίσουμε, στη βάση της ανάγκης μας, μια κοσμοθεωρία βιώσιμη και αποτελεσματική.

Αυτή η προσπάθειά μας, όμως, θα διευκολυνθεί αν επιχειρήσουμε να κατηγοριοποιήσουμε τα επιτεύγματα και να προσεγγίσουμε συστηματικά το πλαίσιο των κοσμοθεωριών και των ιδεών τους.

Μπορεί η μανία του μοντερνισμού της σκέψης να είναι γόνιμη και χρήσιμη, αλλά δεν είναι ικανή και αποτελεσματική για το σύνολο των αναγκών μας. Παράλληλα, το σύνολο των αναγκών μας δεν μπορεί να εξυπηρετηθεί από ένα μουσείο κοσμοθεωριών μέσα στο οποίο αυτές έχουν μετατραπεί σε «στατικά είδωλα». Ο ίδιος ο Πλάτωνας, στους «Νόμους» του, προειδοποιεί γι' αυτό προτρέποντας να μην ταυτίζει κανείς το νοούμενο και να μην το ακινητοποιεί μέσα σε μια γλωσσική μορφή, χάνοντας, έτσι, από το αντιληπτικό του πεδίο την ιδέα που βρίσκεται πίσω από αυτό. Η κλασική σκέψη δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια μουσειακή παράσταση.

Στην προσπάθειά μας να ενοποιήσουμε ολογραφικά το κοσμοθεωρητικό τοπίο – για να αποφύγουμε την αποσπασματική σύγχυση που προκαλείται όταν δύο βιντεοκάμερες συνδεδεμένες με

δύο οθόνες παρακολουθούν ένα και μόνο χρυσόψαρο στο ενυδρείο του, όπως θα έλεγε ο Ντέιβιντ Μπομ – θα επιχειρήσουμε να διακρίνουμε τις βασικές ομάδες των ιδεών από τις οποίες συνίστανται οι κοσμοθεωρίες, χρησιμοποιώντας την αναλογία, την ομοιότητα, και τους δείκτες των σχέσεων. Ακολουθώντας αυτόν τον δρόμο, γινόμαστε περισσότερο λειτουργικοί ως προς την προσέγγισή τους, όπως άλλωστε προτείνει μέσα από τα λόγια του «Τίμαιου» ο Πλάτωνας για προς την παρακολούθηση του κοσμοειδώλου.

Η ομάδα ιδεών του ατόμου, της ολότητας, του όντος και του Είναι ή της ποιότητας

Μια πρώτη «γωνία» από την τριγωνική ομάδα αυτών των ιδεών είναι αυτή που διαμορφώνει τη διπολική ομάδα των ιδεών που συνδέονται με την ποσότητα, δηλαδή με το άτομο και το άθροισμα ως ολότητα, τη συλλογικότητα, ή το πλήθος. Αυτές οι ιδέες έχουν ένα πεδίο εφαρμογής και έκφρασης στην απεικόνιση είτε των ανθρωπογενών, είτε των κοινωνικών και οικολογικών συστημάτων, είτε των αφαιρετικών λογικών συστημάτων, όπως είναι τα μαθηματικά. Τις βλέπουμε ως λειτουργικές ιδέες και σχέσεις ιδεών τόσο στη φυσική θεωρία και επιστήμη, όσο και στις επιστήμες του ανθρώπου, από την ψυχολογία ως την πολιτική επιστήμη.

Είτε μιλάμε για το άτομο και τις σχέσεις του, είτε για την ολότητα και τους κανόνες της, αυτή η διπολικότητα αναδεικνύεται ως σημαντική και κυρίαρχη. Στους ιδεολογικούς προσανατολισμούς των κοσμοθεωριών, βλέπουμε προτιμήσεις, διακυμάνσεις και ιστορικές εξελίξεις που άλλοτε πολώνουν τα ζητήματα δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση είτε στο άτομο, είτε στην ολότητα και άλλοτε πολώνουν με βάση την ίδια αξία ή αρχή, όπως είναι η ελευθερία. Όταν η ελευθερία συστηματοποιείται δημοκρατικά ή αγοραία στην οικονομία ή όταν η ελευθερία εκφράζεται προσωπικά ή περσοναλιστικά, τότε μόνον βιώνεται και πραγματώνεται.

Στη διπολικότητα αυτή υπάρχουν διαβαθμίσεις αλληλεγγυότητας τόσο στη θεωρητική δομή, όσο και στη βιωματική πραγμάτωση. Η

ελευθερία, παραδείγματος χάριν δεν είναι βιώσιμη εάν η αντίληψη της ιδέας της ελευθερίας περιορίζεται μόνο και κυρίως σε μια εμφατικά ανταγωνιστική ερμηνεία. Η κατανόηση της ελευθερίας δεν μπορεί να είναι βιώσιμη όταν αποκλείει τη συνεργατική, ομαδική και θεσμική της όψη.

Το ίδιο βλέπουμε να συμβαίνει, αντίστοιχα, στις προσεγγίσεις των βιολογικών δομών, όπου, περνώντας από το άτομο στην ολότητα, γεννιούνται συστημικές προσεγγίσεις, όπως η στατιστική φυσική, η κυβερνητική θεωρία, η θεωρία της πληροφορίας, η θεωρία των πολύπλοκων συστημάτων ή η ολιστική θεωρία.

Στην προσέγγιση της αναγωγικής ή αναλυτικής εμφατικότητας, έχουμε μια προτίμηση στον συστατικό χαρακτήρα του ατόμου, ενώ στη βιολογική, περισσότερο ολιστική και κυβερνητική προσέγγιση των πραγμάτων, έχουμε μια έμφαση στην ολότητα και τη διάρθρωση. Έτσι, βλέπουμε ότι αναπτύσσεται μια οντογενετική δυναμική σε αυτή την αλληλεπίδραση ή κλίμακα σχέσης και οργάνωσης μεταξύ του ατόμου και της ολότητας. Οι προσεγγίσεις αυτές μπορούν να φτάσουν και ως το οντολογικό άνοιγμα της έννοιας του ατόμου στην ολότητα. *Η ολότητα δεν είναι πλήθος, αλλά πρωτογενής έννοια και άλλη ποιότητα όντος.* Η διαπίστωση αυτή περιορίζει την οντολογική και λειτουργική εγκυρότητα της αναλυτικής και αναγωγικής αναφοράς.

Στο πέρασμα από την αριθμητική και ποσοτική προσέγγιση, οι οποίες σε κάποιες οντολογίες της κλασικής αρχαιότητας και όχι μόνο, αλλά και της ιστορίας του πολιτισμού ήταν αδιαίρετες, αναδεικνύεται μια δυναμική ποιότητας. Περνάμε, δηλαδή, από τις ποσοτικές έννοιες στις ποιοτικές ή τις ποιοτικές εκφράσεις, θωρήσεις, ιδέες και έννοιες του Είναι. Εδώ εμφανίζεται ο τρίτος παράγοντας που διαμορφώνει τη σχέση αναλογίας στις ιδέες για το Είναι, κατ' αντιστοιχίαν με αυτή τη δυαδικότητα και την τριαδικότητα που συναντάμε στον «Τίμαιο», όπως, για παράδειγμα, στη σύγχρονη φυσική συναντάμε το σωματίο και το κύμα που είναι συμπληρωματικά υπό τη δυαδική τους οπτική και συνθέτουν συστατικά τον κόσμο στην κυματοσωματιδιακή θεωρία, η

οποία υποκαθίσταται από άλλους από τη θεωρία των Χορδών.

Η σωματιδιακή θεωρία, στην οποία τα μποζόνια εκφράζουν πρωταρχικά την κυματική φύση και τα φερμιόνια εκφράζουν τη σωματιδιακή φύση, υπακούει σε άλλους αξιωματικούς περιορισμούς, όπως, π.χ., τα φερμιόνια στην Αρχή του Πάουλι. Όμως και πάλι, αυτή η συμπληρωματικότητα είναι αδιαίρετη στη σύγχρονη επιστημονική οντολογία.

Αντίστοιχη προοπτική μπορούμε να συναντήσουμε και στο πεδίο των επιστημών του ανθρώπου. Σε όλες αυτές, θα έλεγε κανείς ότι συναντάμε ως βασική τους αρχή την αλλοτροπικότητα του όντος, δηλαδή μια άλλη διάταξη. Έτσι, μια άλλη συστατική γεωμετρία, και ένα διαφορετικό πλέγμα σχέσεων μας προσδιορίζει με τα ίδια συστατικά, με μια τελείως διαφορετική δυναμική, μια τελείως διαφορετική οντότητα με ένα διαφορετικό γίγνεσθαι. Αυτό το βλέπουμε στη δομή του DNA αλλά και στην οργάνωση μιας κοινωνίας με τους ίδιους ανθρώπους, όπως, επίσης, και στην κυβερνητική θεωρία της πληροφορίας.

Ταυτόχρονα, πίσω από αυτή την αλλοτροπικότητα του όντος, αναδεικνύεται η σημασία της διάστασης, του χώρου ως όψη της οντολογίας και του γίγνεσθαι, του χώρου και του χρόνου ή του χωροχρόνου. Αν δούμε τις διαστάσεις και τη συστατική, τη δομική πύκνωση ή διακύμανση μέσα σε αυτό το δίκτυο του όντος ή των όντων, το πλέγμα, τότε αναδεικνύεται η αρχή που παρουσιάζει ως συστατικό του όντος τη διάσταση. Αυτό αναδείχθηκε, εν μέρει, στον τομέα της σύγχρονης φυσικής και κοσμολογίας με τη γενική θεωρία της σχετικότητας, στο κοσμολογικό πλαίσιο της θεωρίας των Μεμβρανών (Brane Cosmology). Ωστόσο, δεν θα σταθούμε περαιτέρω στη λογική αυτής της επαλήθευσης και δεν θα κινηθούμε κάτω από την ανάγκη μιας επαλήθευσης αυτής της ομάδας των ιδεών στο πεδίο της σύγχρονης φυσικής επιστήμης ή των βιολογικών επιστημών, όπου κι εκεί είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του DNA ως μιας κατά βάση τετραδικής αλλοτροπίας.

Θα πρέπει να δούμε την αναγκαιότητα μιας υπερβατικής

κοσμοθεώρησης, η οποία υποδεικνύεται, επίσης, και ψυχολογικά, κοινωνιολογικά και ανθρωπολογικά στην εποχή μας από την ανάγκη για εναλλακτικές ή εξωτικές κουλτούρες.

Είναι μια ανάγκη που επαναφέρει είτε κάποιες κοσμοθεωρίες που ήταν κλασικές αλλά αποτελούν έναν αντίποδα στον ματεριαλισμό και τον μηχανικισμό της επιστημονικής θεώρησης και της τεχνολογικής εποχής, είτε κάποιες κουλτούρες που είναι εξωτικές. Είναι, δηλαδή, κουλτούρες κλασικές, υπερβατολογικές, είτε εξωτικές οι οποίες έχουν περισσότερο αισθητικά και ποιητικά χαρακτηριστικά και διακατέχονται από έναν ψυχισμό όπως αυτόν ενός Μπλέκ ή ενός Χαίλντερλιν – από έναν ποιητικό ή αισθητικό μυστικισμό. Ακόμη και προσεγγίσεις, σε πιο γενικό μοτίβο, εναλλακτικής κατανόησης των εννοιών της φύσης, όπως αυτές στο «Εύρηκα» του Έντγκαρ Άλλαν Πόε ή, σε πιο ειδικό πλαίσιο, για το φως και την όραση από τους Γκαίτε και Φέχνερ είναι χαρακτηριστικά σε αυτές τις κουλτούρες.

Πέραν αυτού, ένα συνολικό πλαίσιο κατανόησης είναι αναγκαίο και χρήσιμο, καθώς διευρύνει τους διαισθητικούς ορίζοντες συμβατοποίησης των αναζητήσεών μας ή μιας οργανικοποίησης στην προσέγγιση πεδίων–θεμάτων και τρόπων, ενώ, παράλληλα, μειώνει την καθήλωση σε στερεότυπα στο πέρασμα από το γενικό στο ειδικό και από το έγκυρο στο νέο και διαφορετικό. Είναι σαφές ότι αυτό το πεδίο σχέσεων πρέπει να γίνει πιο γόνιμο και πιο ανοικτό.

Η ομάδα ιδεών του τεχνολογικού και θεσμικού πολιτισμού μας

Εκείνες οι κοσμοθεωρίες που αποτέλεσαν τη βαρειά βιομηχανία του τεχνολογικού και θεσμικού πολιτισμού μας είναι τριών κατηγοριών – και εδώ αναφερόμαστε σε μια δεύτερη ομάδα ή μια δεύτερη προοπτική ομαδοποίησης ιδεών.

A. Οι θεωρίες των δομικών συστατικών

Η πρώτη ομάδα είναι η «ομάδα των ιδεών» του τύπου «της υλιστικής θεωρίας του Δημόκριτου». Οι «θεωρίες των δομικών συστατικών» που έχουν, ουσιαστικά, αναφορά στη σύσταση και τη δομή έχουν διαχυθεί στις φυσικές και τις βιολογικές επιστήμες

και έχουν αποδώσει και κερδίσει –χρησιμοθηρικά– τη συναίνεση, μέσα και από την οικονομική δομή στα τεχνολογικά παραγωγικά της αποτελέσματα.

Ωστόσο, δεν αποτελούν μια πλήρη κοσμοθεωρία και πολλές φορές η έμπνευση, τα άλματα στην ιστορική ανάπτυξη αυτής της κοσμοθεώρησης προήλθαν από ιδεαλιστικές ή υπερβατολογικές προσεγγίσεις. Ας μην ξεχνάμε ότι αυτός ο δυισμός παρατηρείται ακόμη και σε μεγάλες ιστορικές φυσιογνωμίες, όπως του αλχημιστή και πλατωνιστή Ισαάκ Νεύτωνα ή του Κέπλερ, ο οποίος πίστευε ότι ο θεός είχε δημιουργήσει τον κόσμο σύμφωνα με ένα μαθηματικό σχέδιο – πεποιθήσεις βασισμένες στις διδασκαλίες του Πλάτωνα και του Πυθαγόρα, οι οποίοι λειτούργησαν ως μεγάλοι ιστορικοί σταθμοί στην ανάπτυξη των επιστημονικών συστημάτων και θεωριών.

B. Οι θεωρίες της λογικής & Έννοιες κατηγορικής αναφοράς, συνοχής και εγκυρότητας

Η δεύτερη ομάδα ιδεών, ο δεύτερος βασικός άξονας, η δεύτερη προοπτική ανάπτυξης της κοσμοθεωρητικής σκέψης βρίσκεται μέσα από τις «θεωρίες της λογικής κατηγορικής αναφοράς». Στον πυρήνα αυτού του προτύπου, για παράδειγμα, από τον Αριστοτέλη ως τον Καντ, βρίσκεται η λογική αναφορά που είναι επίσης εγγενής στην ανάπτυξη της μαθηματικής σκέψης του ποσοτικού, αριθμητικού και γεωμετρικού συστήματος απεικόνισης.

Είναι μια προσέγγιση που βασίζεται στην παραδοχή της αντανακλαστικής σκέψης και της αναλογίας σκέψης και κόσμου, συνείδησης και αντικειμένου πραγματικότητας, είτε αυτή κινείται προς την κατεύθυνση της Καρτεσιανής σκέψης γύρω από τη θεώρηση του υποκειμένου, είτε αυτή φτάνει στην πιο επιστημολογική προσέγγιση του θετικισμού ή τη θετικιστική προσέγγιση. Το βασικό αξίωμα, το μοντέλο προτάσεων, είναι λογικό και κατηγορικό και βολεύει προσαρμοστικά είτε προσεγγίζουμε την ερμηνεία της εμπειρίας και της δομής του κόσμου, είτε την αντιμετώπιση των προβλημάτων του ανθρώπου και της κοινωνίας για την παραγωγή θεσμών, ώστε να αναπτύξουμε μια θεωρία δικαίου, ένα κράτος δικαίου κ.λπ.

Γ. Οι θεωρίες της θρησκείας και της συμβιωτικής ηθικής και των συστημάτων οντολογικής και υπερβατολογικής αναφοράς

Στην τρίτη μεγάλη ομάδα ιδεών, παρά τα εμφανή προβλήματα της συνύπαρξης με τις άλλες δύο και τις διαχειριστικές επιτυχίες τους, η ανάγκη για μια κοσμοθεωρητική προσέγγιση εμφανίζεται ως ένα σαφές αιτούμενο, πρωταρχικά εξαιτίας του ότι ο άνθρωπος έχει μια σαφή ανάγκη να βιώνει τον εαυτό του ως υποκείμενο, επέκεινα της μηχανής και της ύλης και έχει ανάγκη να βιώνει τον εαυτό του ως οντότητα με χωροχρονική συνέχεια και τον κόσμο ως κόσμο με διαρκές νόημα, ελεύθερο από τις μηδενιστικές απολήξεις των άλλων κοσμοθεωριών (μηδενιστικές πάντα σε ό,τι αφορά την έννοια του υποκειμένου). Αυτή η θεωρία, βέβαια, πάντα είχε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της καταγωγής της ύλης, της καταγωγής των μορφών με έναν τρόπο που να είναι συμβατός τόσο με τη φυσική του αιτιατότητα, όσο και με την ανάγκη της υποκειμενικής υπερβατικής αναφοράς.

Αυτό, μάλιστα, το σύστημα εξυπηρετήθηκε, και σαν αυτόνομο κοσμοθεωρητικό σύστημα και πραγματώθηκε ιστορικά στη θρησκεία και το θρησκεύεσθαι, ακόμη και στο πεδίο του προσωπικού βιώματος και μέσα απ' αυτό προσδιόρισε και την εξέλιξη συστημάτων.

Είναι ένα πρωταρχικό πεδίο γέννησης ανθρώπινων συμπεριφορών, παράλληλα με το βιολογικό υπόβαθρό τους. Αυτό το συναντούμε ως στοιχείο καθοριστικό ιστορικά και μέσα από τις αναλύσεις, παραδείγματος χάριν, του Βέμπερ για την «προτεσταντική ηθική του καπιταλισμού» στη σχέση με τις οικονομικές μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες είναι πρωταρχικά συνυφασμένες με ιδεολογικούς κώδικες, αλλά, που ωστόσο χρειάστηκαν άλλα συστήματα για να επινοηθεί μια συμβιωτική ηθική.

Επιπροσθέτως, βλέπουμε αυτή τη συμβιωτική ηθική να αναπτύσσεται ανθρωπολογικά –υπό την έννοια ενός θρησκευτικού κώδικα– στους αρχέγονους πολιτισμούς και να έχει εγγενή ανιμιστικά χαρακτηριστικά που υποδηλώνουν ένα άλμα έναντι μιας βιολογικής, μιας ζωολογικής κοινής αναγωγής της συμβιωτικής σχέσης και της ανάπτυξης συμβιωτικών κανόνων, ειδικά μιλώντας

για τον άνθρωπο και την ανθρώπινη κοινωνία στα αρχέγονά της στάδια, όπως αυτά τα συναντούμε σε ιθαγενείς της Αυστραλίας, της Νότιας Αφρικής, των Αφρικανικών αρχέγονων κοινωνιών και των κοινωνιών της Λατινικής Αμερικής.

Αυτό το πλέγμα των ιδεών, αυτή η κοσμοθεωρητική οπτική, εκφράζει την ανάγκη του ανθρώπου να ικανοποιήσει την οντολογική αναφορά του. Εκτός δηλαδή, από τις κοσμοθεωρίες της συστατικής υλικής αναφοράς, εκτός από τη λογική και κατηγορική αναφορά, έχουμε και την οντολογική και την υπερβατολογική αναφορά.

Σημεία συνάντησης των κοσμοθεωριών

Είναι γεγονός ότι εξακολουθεί να υπάρχει ένα ασυμβίβαστο – που, σε τελική ανάλυση, δεν εμποδίζει την εξέλιξη των επιστημών και την επαληθευσιμότητά τους ή την τεχνολογική τους δικαίωση – όπως, για παράδειγμα, αυτό του πειραματικού δεδομένου που δεν έχει αφομοιωθεί οντολογικά μέσα σε κάποια επιστημονική θεωρία, παρά μόνο ως ένα παράδοξο. Παράδειγμα αυτού είναι το φαινόμενο EPR (the Einstein-Podolsky-Rosen Argument in Quantum Theory), ή το φαινόμενο του κβαντικού εναγκαλισμού, ή ακόμη και η περίπτωση στην οποία δεν έχουμε ένα μοντέλο ενοποίησης των πεδίων ή έχουμε αυτή την εξαιρετική εναλλακτικότητα κοσμοειδών στη σύγχρονη φυσική κοσμολογία, όπου η έννοια της διάστασης και του υποθέματος ή του πεδίου ελαστικοποιείται νοητικά και επικαλείται προσομειωτικά την υπερβατική ικανότητα της διαισθητικής και αφαιρετικής φαντασίας.

Κατ' αντίστοιχο και μείζονα τρόπο, δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει ή να θεωρούμε ότι πρέπει να απορρίψουμε μια υπερβατολογική-οντολογική κοσμοθεωρία ή μια αντίστοιχη ομάδα ιδεών, μόνο και μόνο επειδή εμφανίζεται ασυμβίβαστη ή μη εναρμονισμένη με το κατεστημένο επιστημονικό-τεχνολογικό κοσμοείδωλο.

Μέσα σε αυτό το σκηνικό, αναπτύσσεται και μια κριτική δυναμική μεταξύ των ομάδων ιδεών. Βλέπουμε –ας πούμε– τον Λιούις

Μάμφονται να προσεγγίζει πλέον τη μηχανή ή τη δομή και την κοσμοθεωρία που αναπτύσσεται μέσα στην επιστήμη και την τεχνική ως μια μορφή μύθου. Αρχίζουν και εμφανίζονται, λοιπόν, κριτικά πεδία σύναψης μεταξύ των συστημάτων. Ένα τέτοιο σημείο αποτελεί το φαινόμενο των φαρμάκων Placebo, που αναγνωρίζεται πλέον η αποτελεσματικότητά του, ειδικά στον τομέα των ψυχοφαρμάκων, αλλά και σε άλλες εμφανέστερα σωματικές και λιγότερο ψυχοσωματικές καταστάσεις, παρά την περιορισμένη σχετικά προ%